

Васильєва Р.Ю. Система підготовки вчителів "Основ безпеки життєдіяльності" та "Основ здоров'я" до організації безпечної позаурочної діяльності підлітків//Наукові записки Серія " Психологія і педагогіка" – Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2007. – Вип. 9. – С. 65-72

Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 9.

Р.Ю. Васильєва

**Система підготовки вчителів "основ безпеки життєдіяльності"
та "основ здоров'я" до організації безпечної позаурочної
діяльності підлітків**

У статті розглянуті основні підходи до визначення позаурочної діяльності, виділені специфічні принципи позаурочної діяльності в сфері безпеки людини. На їх основі запропоновані інтерактивні методики підготовки вчителів до організації безпечної позаурочної діяльності підлітків та визначена їх ефективність на основі результатів формуючого експерименту

The basic approaches to definition of the after-hours activity are considered in the submitted paper. The specific principles of the after-hours activity in the area of person safety are marked out. The interactive techniques of teachers training in the organization of the safe after-hour activity of adolescents are offered on this basis. Their efficiency is determined on the basis of the results of forming experiment.

Сучасне суспільство несе колосальні матеріальні та духовні збитки внаслідок техногенних аварій, катастроф, стихійних лих. У всьому світі значна увага приділяється питанням безпеки людини: розглядаються питання захисту від небезпек природного, соціального, техногенного походження, вивчаються проблеми екологічної безпеки та забруднення оточуючого середовища, проводиться інтенсивний пошук шляхів формування у підростаючого покоління безпечного типу поведінки та здорового способу життя.

Питання підготовки спеціалістів із проблем безпечної життєдіяльності людини в системі неперервної освіти розкриті в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема, С. Белової, Л. Горяної, Є. Желібо, В. Заплатинського, Н. Зацарного, Л. Логачової, І. Науменка, Т. Назарової, Н. Малишевої, В. Мунтіяна, І. Пістуна, В. Понова, О. Русака, В. Семіноженко, І. Топоро-

ва, Л. Сидорчук, М. Сулла, О. Шиленко та інших. Різні аспекти організації позаурочного навчально-виховного процесу та умов, форм, методів позаурочної діяльності досліджувались Н. Кудикіною, В. Кут'євим, Е. Костяшкіним, Л. Москаленко, Н. Ничкало, Л. Новіковою, Г. Пустовітом та іншими.

Актуальність дослідження зумовлена зміною життєвих орієнтирів, гуманізацією освіти, визнанням людини головною цінністю, а її безпечне існування однією з нагальних і необхідних потреб людства.

Загальнотеоретичною основою змісту освіти на сьогодні є парадигма особистісно зорієнтованого виховання. У контексті нашого дослідження вона полягає: у формуванні наукових уявлень про безпеку особистості і суспільства; особливостях безпечної взаємодії людини з природним техногенним та соціальним середовищем; постановці цілей і завдань у сфері освіти; вихованні в духовному, соціальному, особистісному аспектах; врахуванні можливостей та потреб дитини у безпеці.

У реалізації вище зазначених ідей важливе значення має система позаурочної діяльності. Аналіз констатуючого експерименту засвідчує, що у більшості студентів не має чіткого уявлення про позаурочну діяльність у сфері безпеки. Так, 15,4% ототожнюють позаурочну діяльність з позашкільною освітою; 7,7% вважає, що позаурочна діяльність спрямована на організацію дозвілля; 38,5% визначають як діяльність після уроків. Для 26,9% респондентів - це робота в гуртках, клубах, секціях. 11,5% опитаних студентів розглядає позаурочну діяльність як роботу спрямовану на розвиток фізичних сил.

У педагогічній літературі немає однозначного трактування поняття «позаурочна діяльність». В. Кут'єв позаурочну діяльність учнів обмежує в основному пізнавальною діяльністю, розвитком інтелекту, продовженням у змінених умовах процесу навчання [3]. На відміну від попереднього автора, Г. Пустовіт позаурочну навчально-виховну роботу визначає як діяльність групи чи окремих педагогів школи, ліцею, гімназії, спрямованої на створення у вільний від навчання час комфортних умов для розвитку творчих здібностей та реалізації духовного потенціалу особистості, забезпечення освітніх запитів учнів певного класу чи групи, об'єднаних спільними інтересами [5; 16]. Н. Кудикіна розглядає дефініцію «позаурочний навчально-виховний процес», як частину цілісного педагогічного процесу школи, що проходить після уроків з метою реалізації завдань навчання, виховання і розвитку школярів [2; 14]. Враховуючи, що безпека - це стан захище-

ності особи, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [1; 21], на наш погляд, безпечна позаурочна діяльність спрямована на створення комфортних умов розвитку особистості (інтелектуального, духовного, фізичного), забезпеченні її потреби у безпечному існуванні, спілкуванні, освіті та набуття навичок поведінки під час екстремальних ситуацій. Вона включає створення відповідного мікроклімату, психологічного комфорту, належного матеріально-технічного забезпечення освітніх потреб особистості та захисту і попередженню небезпек.

Врахування навчальної та виховної складової позаурочної діяльності дає змогу обґрунтувати класифікацію принципів безпечної позаурочної діяльності. Поряд із загальновизначеними дидактичними принципами навчання (науковість, системність і послідовність, оптимізація процесу навчання, активність особистості, розвивальне навчання, доступність, наочність, індивідуалізація, цілеспрямованість і мотивація, практична спрямованість) та дидактичними принципами виховання (єдність свідомості і поведінки, наступність і системність, комплексний підхід, єдність педагогічних вимог, індивідуальний підхід, виховання у колективі, позитивна мотивація, позитивне наслідування, практичне спрямування) варто виділити специфічні принципи позаурочної діяльності. Добровільність і самостійність передбачає самостійний вибір того чи іншого виду позаурочної діяльності. Завдання вчителя при цьому полягає в допомозі кожному учневі визначити такий вид діяльності, що дозволяє сполучити усі грані інтелектуального, морального, духовного, фізичного, соціального, творчого розвитку учня. Варіативність забезпечує можливість і умови вибору форм, напрямів, засобів, змісту організації позаурочної діяльності учнів враховуючи інтереси, потреби, здібності дитини, санітарно-гігієнічні норми та норми безпеки. Регіональність розкриває специфіку наповнення змісту позаурочної діяльності знаннями, що дозволяють розглядати проблеми безпечної взаємодії в системі «людина - життєве середовище» на місцевому, регіональному, глобальному рівнях. Принцип взаємозв'язку небезпек, їх причин та наслідків дозволяє планувати і організовувати позаурочну діяльність підлітків, попереджуючи прояв небезпек природного, техногенного та соціального походження. Комфортність сприяє створенню оптимальних матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних та психологічних умов позаурочної діяльності, які дозволяють знизити рівень прояву небезпек. Інтеграція забезпечує тісний зв'язок неперер-

вності, цілісності, наступності в побудові змісту позаурочної діяльності, формує взаємозв'язки в системі «людина - життєве середовище». Емоційність - це один з найважливіших принципів позаурочної діяльності. Почуття радості, наснаги, задоволення, що виникає навіть при незначному успіхові, посилює потребу у досягненні кінцевої мети. Оптимальний вибір змісту, форм, методів, прийомів, засобів позаурочної діяльності з урахуванням інтересів, потреб, можливостей підлітків дає змогу значно підвищити ефективність навчально-виховного процесу. Принцип проблемності спрямований на формування пізнавальної самостійності учнів, розвиток їх логічного, раціонального, критичного і творчого мислення, внутрішньої зацікавленості й пізнавальних здібностей. Принцип самоактуалізації реалізує потребу кожної дитини в актуалізації власних інтелектуальних, комунікативних, художніх, фізичних здібностей. Ефективність дотримання зазначених принципів залежить від властивостей, рівня підготовки, педагогічної майстерності вчителя.

Т. Сущенко виділяє основні параметри від яких у найбільшій мірі залежить успіх діяльності педагога в позанавчальний час: морально-психологічна готовність до створення сприятливої атмосфери взаємовідносин на справжніх гуманних та демократичних засадах; мистецтво об'єднувати дітей, розвивати їх творчість та творчі задатки; здатність до самоаналізу та самовдосконалення; педагогічна творчість як професійно значуща якість [6;113].

Підготовка студентів до формування безпечної позаурочної діяльності підлітків є спеціально організованим процесом, спрямованим на опанування знаннями, практичними вміннями та якостями особистості необхідними для вирішення завдань професійно-педагогічної діяльності. Вона оцінюється за різними проявами: компетентністю, педагогічною майстерністю, професіоналізмом, культурою. Запропонована нами система підготовки студентів базувалася на фактичних і теоретичних знаннях і систематизувалась за наступними блоками: інформаційно-пізнавальний (що повинен знати вчитель, що повинні знати підлітки), оперативно-діяльнісний (що повинен уміти вчитель, що повинні вміти діти), методичний (як організувати позаурочну діяльність підлітків з формування безпечної поведінки). Перші два блоки реалізовувались під час вивчення: "Безпеки життєдіяльності", "Основ медичних знань", "Цивільної оборони", "Охорони праці", "Охорони праці в галузі", "Педагогіки", "Історії педагогіки", "Педагогічної майстерності", "Загальної психо-

логії", "Вікової психології", "Соціальної психології" тощо. Методичні аспекти розглядались при вивченні "Безпеки життєдіяльності" та спецкурсу "Методика викладання ОБЖД".

Однією з умов такої підготовки є застосування методик активної взаємопов'язаної навчально-виховної діяльності. Адаптовану методику "Коло", суттєво використовувати не тільки при навчанні студентів, а й при організації позаурочної роботи в школі. Це може бути клуб "Дебати", прес-центр, клуб інтелектуальних ігор тощо. Зміст її полягає в наступному. В центрі кола учасників розташовуються два студенти які представляють різні погляди на запропоновану проблему (фахівці). Обговорюючи проблему студенти ставлять питання "фахівцям". Для відповіді відводиться певний проміжок часу (до 30 секунд). Після обговорення студенти висловлюють по черзі аргументи в підтримку тої чи іншої позиції. У кінці заняття "фахівцям" пропонується протягом 2 хвилин підвести підсумок. Позиція, що отримала найбільшу підтримку визначається шляхом голосування. Для обговорення студентам пропонувались такі теми, як: "Легалізація легких наркотиків. Варто чи ні?", "Робота за кордоном. Два погляди на проблему", "Перетворення Чорнобильської зони у заповідник", "Ситуація на дорогах Житомирської області", "Межі допустимої самооборони" тощо.

У нашій практиці широко використовується проектна діяльність студентів як форма навчально-пізнавальної активності, що полягає в мотивованому досягненні свідомо поставленої мети для створення творчих проектів, забезпечення єдності та наступності всіх аспектів процесу навчання. Варто зазначити, що на думку К. Поливанової, саме проектна діяльність є провідною і в підлітковому віці. Проектну діяльність вона розуміє як взаємозв'язок задуму та його реалізації. Під час неї людина, моделюючи дійсність у цілісній, художній формі, експериментуючи з нею, виявляє зв'язок між діями у конкретній ситуації та власним станом й переживаннями. Центром цього зв'язку є сфера людських відносин. Проектна діяльність вимагає деякого простору для дій з відтворення ситуації, а не тільки спілкування із приводу цієї ситуації [4; 16].

При розробці навчальних проектів викладач виконує роль координатора та консультанта, а студент - активного розробника та виконавця. Особливістю такої роботи є те, що і викладач і студенти мають спільну функцію - носія інформації. Зокрема, студентам пропонувалось створити два типи проектів за наступними напрямками загальнотеоретичних питань безпе-

ки життєдіяльності: "Вартові здоров'я (вплив забруднення атмосфери, літосфери, гідросфери на здоров'я людини)"; "Відпочиваємо безпечно (криміногенні чинники урбанізованого середовища)", "Здорове харчування (сучасні харчові добавки та їх вплив на здоров'я людини» тощо)".

У методичні питання організації позаурочної діяльності з безпеки життєдіяльності були включені проекти: молодіжна ініціатива "Безпека на вулицях"; рух "Антикримінальний шкільний патруль"; конкурс "Фантастичний проект безпечного міста" тощо.

Планування проектів здійснювалось у двох напрямках:

- характеристика проекту (інформація для викладача): тип проекту (індивідуальний, творчий, груповий, інформаційний, рольовий тощо); об'єкт дослідження, провідне завдання; спосіб вирішення; освітній продукт;
- орієнтовний план виконання проекту (інформація для студентів).

Варто зауважити, що для другого типу проектів планування за обома напрямками виконували самі студенти.

При вивченні студентами небезпек техногенного та природного походження ефективним є використання методів спрямованих на визначення джерела небезпеки, його характеристик та методів усунення. Для цього на практичних заняттях використовували методику "Знайди відмінність". Студенти порівнювали спеціально розроблені графічні завдання. На одному малюнку пропонувалась безпечна ситуація, на іншому та ж сама ситуація, але з присутнім джерелом небезпеки. Завдання полягало в ідентифікації джерела небезпеки та визначенні напрямків його усунення.

Аналіз та вирішення проблемних ситуацій. Цей метод широко застосовується при розгляді питань соціальної безпеки: тероризму, торгівлі людьми, прав людини, суїцидів, якості життя тощо. Сутність цього методу полягає в тому, щоб студенти змогли, спираючись на відповідні державні законодавчі акти та документи, Карний кодекс України, документи ООН, аналізувати ситуацію, висувати варіанти вирішення проблеми та аргументовано вибирати оптимальний з них. Наведемо приклад такої ситуації та план організації обговорення. Петру 14 років. Мати виїхала за кордон на заробітки і зникла. Батько п'є, не має постійної роботи, час від часу працює у фермера. До цього фермера віддав на роботу і Петра. Гроші за роботу Петра отримував батько. Школу підліток не відвідує, бо восени багато роботи на

фермі, а зимою відсутні теплі речі. Студентам пропонується вислухати монолог батька, щодо причин такої ситуації. Після цього пропонується обговорити наступні питання:

1. Чи забезпечені нормальні психологічні та матеріальні умови життя підлітка?
2. Чи є конкретна ситуація порушенням прав дитини і яких саме?
3. Яку відповідальність несе батько та фермер у цій ситуації?
4. Як слід діяти дитині в цій ситуації? Які вона має права згідно законодавства України?
5. Які умови роботодавець має забезпечити підлітку, беручи його на роботу?

При обговоренні студентам рекомендується апелювати до текстів Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Кримінального та адміністративного кодексів України, нормативних актів з охорони праці. Наявність відповідних документів під час заняття забезпечує викладач.

Таблиця 1 Рівні сформованості вмінь та навичок організації позаурочної діяльності підлітків з питань безпеки життєдіяльності (у %)

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	констатувальний	контрольний	констатувальний	контрольний
високий	3,4	32,6	3,7	10,2
середній	21,1	42,3	23,8	31,4
достатній	44,8	21	42,4	41,7
низький	30,7	4,1	30,1	16,7

На практичних заняттях важливо навчити майбутніх вчителів не тільки грамотно та правильно відповідати, але й формулювати запитання. З цією метою ми запровадили ділову гру "Твоє запитання". Студенти поділяються на групи по 5 чоловік. Кожній групі пропонується опрацювати певний навчальний текст. Після його вивчення студенти повинні сформулювати по 4-5 запитань, що можуть бути цікавими для обговорення. Пропонується: записати свої запитання на картках; продумати відповіді на свої запитання, обґрунтувати їх, посилаючись на відповідні документи, статистичні дані, результати наукових досліджень. Після цього групи обмінюються питаннями. Кожна група готує відповіді на отримані питання. Перевірка здійснюється у вигляді експрес опитування. З найцікавіших запитань може бути організована дискусія.

Ефективність використання цих методів роботи для підготовки студентів щодо формування безпечної позаурочної діяльності підлітків підтверджують дані формуючого експерименту (див. табл. 1). Для визначення рівня сформованості вмінь та навичок організації позаурочної діяльності підлітків з питань безпеки життєдіяльності були використані вхідний та підсумковий тести. Кожен тест містив три блоки. Перший блок складався з питань, спрямованих на розуміння студентами понять: позаурочна діяльність, безпечна поведінка, принципи та напрямки позаурочної діяльності з безпеки життєдіяльності. Другий блок містив питання, які визначали обізнаність студентів з методиками організації і проведення позаурочної діяльності з безпеки життєдіяльності. Третій блок містив ситуації спрямовані на виявлення вмінь студентів на практиці реалізовувати набуті знання під час організації позаурочної діяльності.

Отже, на сучасному етапі підготовка майбутнього вчителя "Основ безпеки життєдіяльності" та "Основ здоров'я" до організації безпечної позаурочної діяльності підлітків розуміється як процес, який передбачає володіння основами педагогічної майстерності, знаннями, вміннями, навичками, організаторськими здібностями, активними та інтерактивними технологіями навчання необхідними для забезпечення тривалого життя людини в сучасних умовах.

Наступні завдання дослідження ми вбачаємо у реалізації запропонованих студентам методик під час активної педагогічної практики в загальноосвітніх школах різних типів.

Література

- 1.Дуднікова І.І. Екологія і безпека життєдіяльності: Термінологічний словник-довідник - К.: Вища школа, 2005. - 247 с
- 2.Кудикіна Н. В. Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Автореферат дис. доктора пед. наук / Київський міський педуніверситет ім. Б.Д. Грінченка - Київ, 2004. - 24 с
- 3.Кутєв В. О. Внеурочная деятельность школьников. Пособие для учителей - М.: Просвещение, 1983. - 223 с.
- 4.Поливанова К. Н. К проблеме ведущей деятельности в подростковом возрасте // Психологическая наука и образование - 1998. -№3.- С.15-17.
- 5.Пустовіт Г. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи / / Рідна школа. - 2003. - лютий - С 14-18.
- 6.Суцєнко Т. И. Основы внешкольной педагогики. - Минск: Беларуская навука, 2000.-221с.